

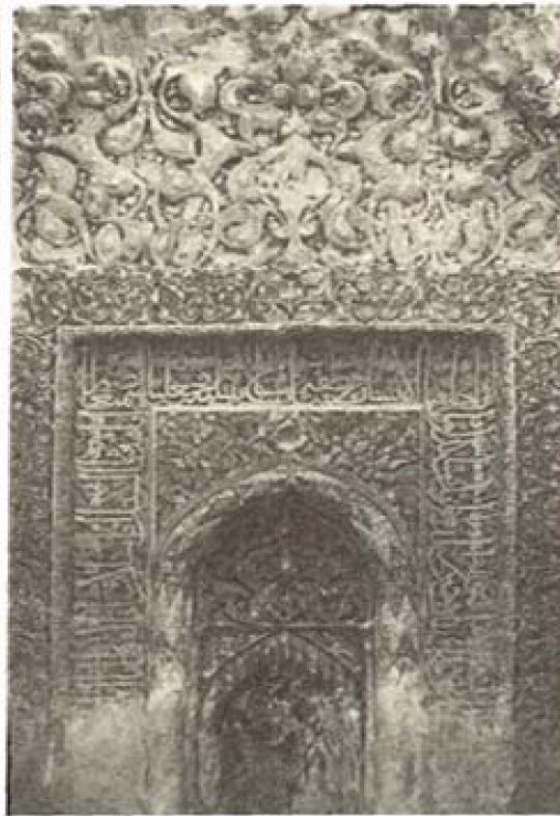
گچ‌بری^۱

گچ به‌عنوان یکی از مصالح ساختمانی، برای اندود بناها در فضای داخلی، بخش‌هایی از کارهای تزئیناتی در بیرون بنا و اغلب برای ایجاد حجم‌ها و تزئیلات داخلی بناها به‌خصوص مساجد و به‌ویژه محراب مساجد بکار می‌رفت.

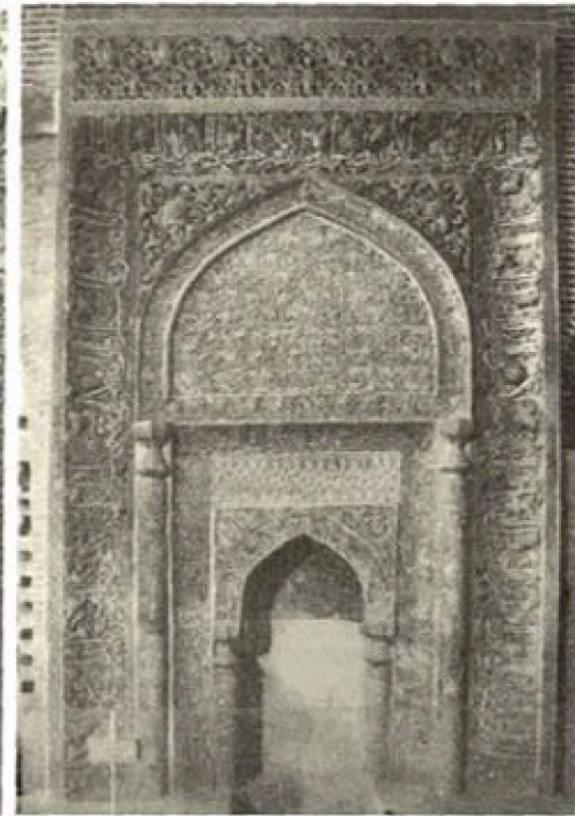
در دوران پیش از اسلام، چه در غرب ایران و عراق و تیسفون، یا در شرق ایران در فرار شاه یا ری در مرکز ایران، گچ‌بری برای پوشش دیوارهای کاخ‌ها و معابد مورد استفاده قرار می‌گرفت؛ زیرا ساختمایه ساختمانی - سنگ، ساروج یا خشت خام - چندان جالب نبود و غنای تزئینات سطح دیوارها تأثیری بیشتر از دیوارهای لخت داشت (هیل و گرابر ۱۳۷۵، ۱۰۳). استفاده از گچ‌بری برای مقاصد تزئینی و پوشاندن مصالح ساده ساختمانی که ترکیب عادی بنا را تشکیل می‌دهد، از دوره عباسیان و در واقع از عصر ساسانیان امری رایج بود (هیلن براند ۱۳۸۷، ۷۵). زیباترین کارهای گچی را می‌توان در محراب‌های مسجد جامع اصفهان، مسجد جامع نطنز، بقعه پیربکران اصفهان و کتیبه‌های خانقاه و بقعه بایزید بسطامی و

محراب مسجد هفت‌شویه

محراب بقعه پیربکران

محراب مسجد جامع اصفهان

مسجد حیدریه قزوین مشاهده کرد که از شاهکارهای گچ‌بری دوره سلجوقی و ایلخانی به‌شمار می‌روند. از معماری پیش از اسلام نیز گچ‌بری‌های موجود در کاخ بیشاپور بهترین نمونه بشمار می‌آیند که دارای تنوع و گوناگونی فراوان می‌باشند.

بهترین خاصیت گچ که مورد اقبال هنرمندان نیز بود، زودگیر بودن و امکان تراش گچ است، گیرایی گچ علاوه بر ترکیب شیمیایی آن و درجه پخت به میزان و نحوه تهیه گچ نیز بستگی دارد. به این ترتیب که با کم و زیاد شدن میزان پودر گچ در ترکیب ملات، ملات دیرگیر یا زودگیر شده و از استحکام آن نیز کاسته می‌شود.

برای انجام گچ‌بری، ابتدا طرح اصلی را بر روی سطح پیاده کرده، سپس با گچ زنده (به‌عنوان زیرکاری) حجم کلی را به طرح داده و با گچ کشته (به‌عنوان روکاری) طرح نهایی را اجرا می‌کنند. گچ کشته این امکان را دارد که تا ۲۴ ساعت روی آن کار و آن را به شکل دلخواه درآورد. معمولاً برای اجرای گچ‌بری از کاردک‌های ویژه‌ای استفاده می‌شود. همچنین برای روتوش و ظریف‌کاری سطح گچ‌بری با استفاده از گچ کشته، اسفنج و آب صورت می‌گیرد که به این مرحله، مرحله پرداخت گچ‌بری یا «پنبه آب‌زنی» می‌گوییم. گچ علاوه بر گچ‌بری‌ها در کتیبه‌های خطی، قطاربندی‌ها، مقرنس‌کاری‌ها، رسمی‌بندی و سایر تزئینات نیز استفاده می‌شود.

گچ‌بری‌ها بر مبنای حجم‌هایی که می‌سازند به چهار گروه تقسیم می‌شوند:

۱. گچ‌بری شیرشکری (برجستگی کم)؛

۲. گچ‌بری زبره (برجستگی کمی بیشتر از شیرشکری)؛

۳. گچ‌بری برجسته (برجستگی زیاد)؛ و

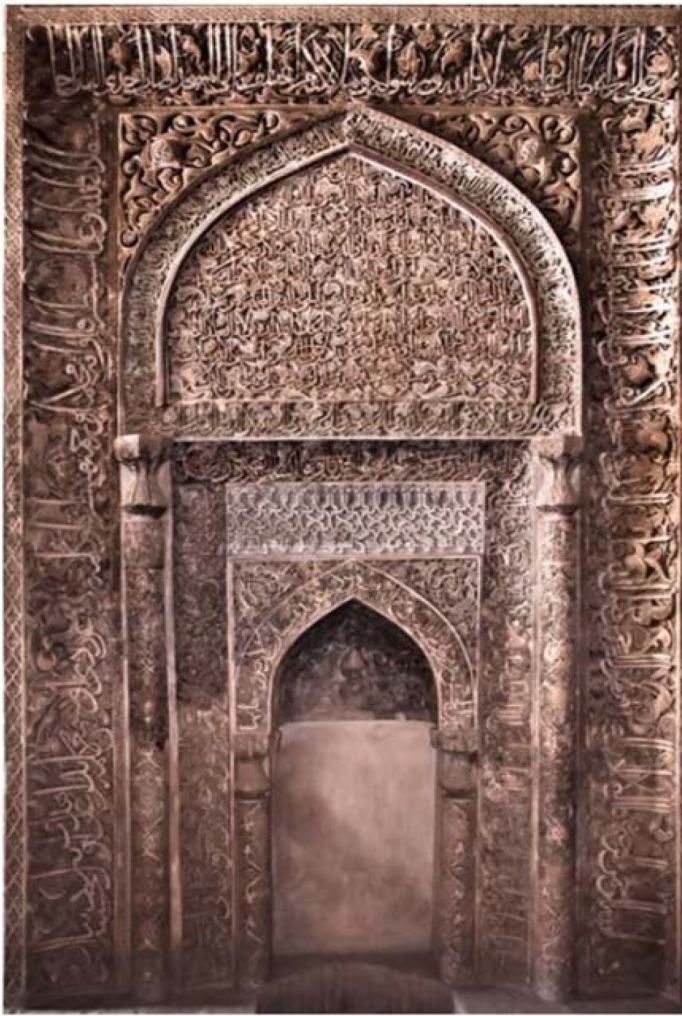
۴. گچ‌بری برهشته (برجستگی بسیار زیاد).

کاخ بیشاپور

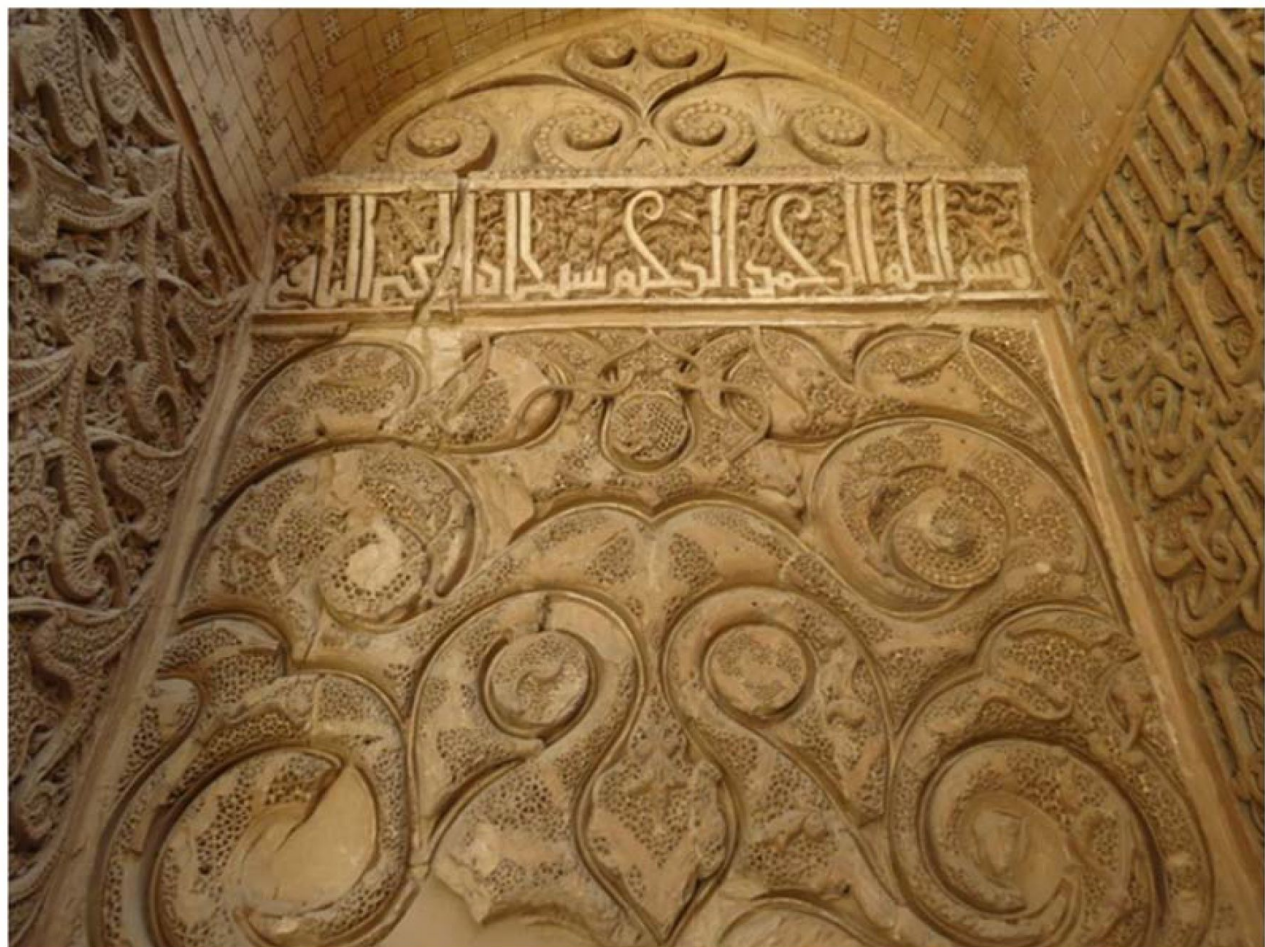
محراب مسجد جامع اصفهان

© Hanteh Karbasi

بقعه پیر بکران اصفهان

بقعه بایزید بسطامی

نمونه‌ای از گچبری‌های موجود در بناهای تاریخی

از دوره قاجار گچ‌بری نیز همچون سایر هنرها، ارزش هنری خود را از دست داد و اقدام به گچ‌بری قالبی کردند. این کار به تقلید از نمونه‌های غربی در ایران رایج شد و از همان موقع نیز به «فرنگی‌کاری» معروف شد. در این شیوه بخش‌هایی از طرح که به صورت تقارنی، مشابه و تکراری بودند، با استفاده از یک نمونه مدل و تهیه یک قالب گچی تکثیر و در مکان‌های مورد نیاز نصب می‌شود. در مواردی نیز که بخواهند به گچ‌بری رنگ اضافه کنند، در صورت استفاده از رنگ‌های با پایه آبی، مستقیم و بدون واسطه و در صورت استفاده از رنگ‌های با پایه روغنی، روغن الیف بکار می‌رود. عمده طرح‌هایی که در نقوش گچ‌بری بکار می‌رفته است عبارت بود از طرح‌های اسلیمی و خطوط ختایی و فرم‌های هندسی. پیش از اسلام کم و بیش از طرح‌های انسانی نیز استفاده شده است ولی پس از اسلام نقوش به سمت طرح‌های برگرفته از طبیعت پیش رفت و اولین نمونه‌های این تغییر را می‌توان در طرح‌های ساده گچ‌بری در مساجد فهرج، نائین و فریومد مشاهده کرد.

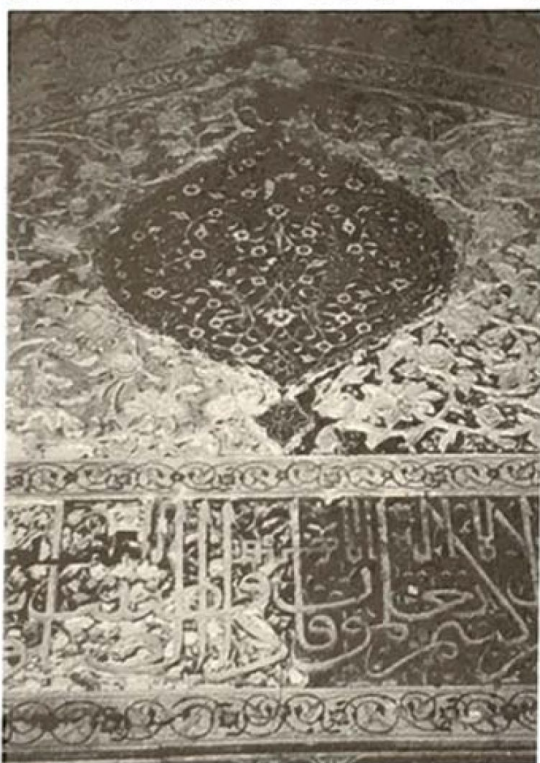

خانه ی بروجردی ها

در دوره سلجوقی گونه‌ای گچ‌بری به نام **گچ تراش** نیز رایج بود که در آن گچ را با رنگ‌های مختلفی ترکیب کرده و آن را بصورت لایه‌هایی

گچ تراش. محراب مسجد جامع ساوه

بر روی سطح ریخته و سپس آنها را همانند کاشی معرق برش داده و کنار هم می‌چیدند تا طرح مورد نظر را پدید آورند. از نمونه چنین گچ‌بری در ایوان مشهد اردهال کاشان و محراب مسجد میدان ساوه موجود است. «پته» نیز گونه‌ای تزئین با گچ است که در آن گچ را بر روی کرباس لعاب‌دار کشیده و سپس آن را در محل مورد نیاز نصب می‌کردند (رفیعی و دیگران ۲۸۳۱، ۳۷۰).

در دوره آذری شیوه‌ای دیگر از گچ‌بری رواج یافت که در آن بر روی اندود تازه گچ (خشک نشده) شیارهایی درمی‌آورند که شکل آن را همانند بندهای آجر می‌کرد. نمونه چنین گچ‌بری را می‌توان در زیر گنبد سلطانیه مشاهده کرد (همان، ۳۷۰). در دوره تیموری با استفاده از قالب‌های گچی، اقدام به ساخت کاربندی، مقرنس، رسمی‌بندی و... می‌کنند و در آثار گچ‌بری از خطوط مختلفی همچون، نسخ، ثلث، رقاع، محقق، نستعلیق و انواع خط کوفی استفاده می‌شد.

یکی از مهمترین مشکلاتی که در ارتباط با گچ‌بری در بناهای تاریخی ایران وجود دارد، طبله‌کردن گچ یا به اصطلاح شکم‌دادن گچ بر اثر رطوبت و تخریب آن

MEHR

Photo: M. Varvani Farahani

MEHR NEWS AGENCY

است. به دلیل اینکه اغلب بناهای تاریخی ایران دارای زیرسازی‌های کاه‌گلی و یا گچ و خاک می‌باشند، در نتیجه با جذب آب افزایش حجم داده و به مرور با ایجاد ترک، تخریب می‌شوند. در برخی موارد نیز رطوبت موجب از بین بردن مقاومت لایه کاه‌گل شده و در نتیجه آن انباشتگی ذرات گل رس در پشت لایه گچ صورت می‌گیرد، در نتیجه این انباشتگی نیز فشار به اندود گچ وارد شده و موجب طبله کردن آن می‌شود، در چنین شرایطی باید خاک پشت اندود را به روش‌های مختلفی خارج ساخت. مسئله دیگری که در نتیجه وجود رطوبت (بالحض حرکت رفت و برگشتی رطوبت) در گچ ایجاد می‌شود، از هم‌گسیختگی ساختار گچ است که آن را به مرور زمان تبدیل به گچ مرده می‌کند. برای مرمت تزئینات گچ‌بری از پلی وینیل استات + کازئینات کلسیم استفاده می‌شود.

مهرهای گچی یا تویی‌های بند آجر: تویی‌ها بدین صورت به وجود می‌آمد که بندهای عمودی دیوار آجری را عریض‌تر می‌گرفتند و یا قسمتی از آجر در امتداد بند عمودی بریده می‌شد، سپس این سوارخ‌ها را با گچ پُر کرده و قبل از گرفتن کامل با طرح‌های مختلف سطح آن را زینت می‌دادند. (شیبانی ۱۳۶۷، ۲۲)